

დავით ბერძენიშვილი

წარმართული ნაყოფიერების ქანდაკებები  
ქუთაისის მუზეუმშიან

თანამედროვე მსოფლიოში, მცირე გამონაკლისის გარდა, ერთღმერთიანობაა გაბატონებული. ქრისტიანები აღიარებენ იესო ქრისტეს, ებრაელები — იაჰვეს, ინდოელები — ბუდას, არაბები — ალაჰს, მაგრამ ამ ღმერთების მიღებამდე მსოფლიო ხალხებში, და მათ შორის ქართველებშიც, უძველესი ქვის ხანიდან ადრეულ შუასაუკუნეებამდე, არსებობდა წარმართული სარწმუნოება, რომელიც მრავალღმერთიანობაზე იყო დაფუძნებული.

წარმართული ღმერთების პანთეონიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია ძველწარმართულ მსოფლიოში ღიდად გავრცელებული ნაყოფიერების ღვთაება, რომლის სიმბოლოს წარმოდგენდა მამაკაცისა და დედაკაცის სქესობრივი ასო (ფალოსი და კტიისი). როგორც ადამიანისა და დედამიწის გამანაყოფიერებელ ღვთაებას, მას განსაკუთრებულ თაყვანს სცემდნენ. ის ხალხთა წარმოდგენაში, უფრო მეტად ორსქესოვან არსებად იყო წარმოდგენილი, ამიტომ ხშირად ქალის სხეულითა და მამაკაცის ასოთი აქანდაკებდნენ.

ადამიანის კოსმიურ წარმოდგენათა განვითარებისა და ცვალებადობის ისტორია ადასტურებს, რომ ყველა ხალხს განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზე ნაყოფიერების ღვთაებისადმი ორი მსოფლმხედველობა ჰქონდა, ერთის მხრივ, ადამიანისა და ბუნების ცხოვრების წყაროდ მიღებული იყო მღვდრობითი საწყისი, მეორის თანახმად — მამრობითი. პირველი შეხედულება შეეფარდება მატრიარქალური საზოგადოებრივი ცხოვრების ფორმებს, მეორე — პატრიარქალურს.

აღნიშნულ მსოფლმხედველობათა თანმიმდევრულ ცვლას ადგილი ჰქონდა ყველა იმ ხალხის ცხოვრებაში, რომელმაც განვლო კულტურული განვითარების საფეხურები. კაცობრიობის განვითარების ისტორია ადასტურებს, რომ ცვლის პროცესში ერთი იდეოლოგია სავსებით ვერ განდევნის მეორეს, უფრო ხშირად ჩვენ ვხვდებით ადამიანისა და ბუნების წარმოშობის საკითხს, ასე ვთქვათ, თავისებურ კომპრომისულ გადაწყვეტას, რაც იმაში გამოიხატება, რომ ყოველი არსებულის შემოქმედ ძალად მიიჩნევა ორივე ელემენტის შერწყმა.

ამას ადასტურებს ქუთაისის მუზეუმში დაცული ქანდაკება (სურ. 1.), რომელიც შემთხვევით 1914 წ. მდინარის ნაპირას სოფ. ფერსათშია (ბაღდადის რ.) ნაპოვნი (დ. ბერძენიშვილი, 1984, გვ. 64).

მონოლითური ფიგურა წარმოდგენს მამაკაცის ითიფალურ ქანდაკებას (სიმაღლე 32 სმ.), რომლის ოდნავ განზე გამდგარი ფეხები მყარად დგას კვარცხლბეკზე (5X7, 5სმ.). ქანდაკებისათვის დამახასიათებელია ვიწრო, მოგრძო ტორსი (სიგანე 2,5 სმ.), მეტად განიერი მხრები (სიგანე 9,5 სმ.) და სხეულის ზედა ნაწილთან შედარებით მოკლე ფეხები; ფიგურის სახე მოგრძო და ბრტყილია; ფართო თვალები და პირი ღრმა ფოსოებშია ჩამჯდარი; აქვს კეხიანი ცხვირი. ოდნავ წინ წამოწეული ნიკაბი და ხშირი თმა; სახის ნაკვთები საკმაოდ მკაცრი

და მნახველზე ეფექტურ შთაბეჭდილებას ახდენს, ორივე ხელი იდაყვში მოხრილია და წინ გაწვდილი თითები მოკუმშული; ფალოსი აღგზნებულია და ნატურალურადაა გადმოცემული; ფიგურას უკანა მხარეს (სურ. 2.) გრძელი თმა კისერზე აქვს დამაგრებული, ამავე დროს, მოცემულია დიდი მკერდი, განიერი თეძოები, საჯდომი და დავიწროებული წელი, რომელიც ზოგადად ქალის სხეულისათვის არის დამახასიათებელი, რის გამოც ფიგურა უდავოდ ორსქესოვან არსებას უნდა წარმოადგენდეს. კისერზე და ხელების ზემო ნაწილზე გამოყვანილია გრავირებული მორთულობა, რომელიც, ჩვენი აზრით, არ უნდა ქმნიდეს მხოლოდ უბრალოდ დეკორატიულ მოტივს და მას ასტრალური, სიმბოლური დანიშნულება უნდა ჰქონდეს, კერძოდ, ის დაკავშირებული უნდა იყოს გაჩენის, დაბადების, შექმნის იდეასთან (მ. ივაშჩენკო, 1941, გვ.43).

ფიგურის დგომის მყარი პოზა, სხეულის ნაწილების პროპორციები და სახის გამოსახულების გარკვეული სიმკაცრე მონუმენტური ქანდაკების იერს იძლევა.

ქანდაკების უკანა მხარეს მთელ სიგრძეზე გაკეთებული ღარი, ჩვენი აზრით, უნდა ნიშნავდეს სიცოცხლისა და ნაყოფიერების ხეს (ღვთაებრივი ხე, “ხე ცხოვრებისა”, “ხე ცნობადისა და კეთილისა”). ღარს წვერზე პარალელური ჭლები გადასდის.

სიცოცხლისა და ნაყოფიერების ხე ყველა ძველ ხალხში: ასურელებში, ბაბილონელებში, შუმერებში, ხეთებში და სხვ. უკვდავების, სიბრძნის, ცოდნისა და, განსაკუთრებით, ნაყოფიერების სიმბოლოა. საქართველოში იგი ჩნდება ჯერ კიდევ ძვ.წ. III ათასწლეულში, ხოლო თრიალეთის შუა ბრინჯაოს ხანის ვერცხლის სასმისის თასზე გამოხატულია რიტუალი, რომელსაც სათემო ღვთაებები ასრულებენ სატომო ღვთაების კარზე, სადაც აღმოცენებულია სიცოცხლისა და ნაყოფიერების ხე (შ. ამირანაშვილი 1971, გვ. 58).

“სიცოცხლის ხე” სხვადასხვა ხალხის კულტურაში ვლინდება, როგორც სამყაროს ხატება და აერთიანებს სამ კოსმიურ ზონას — ზეცას, მიწას, ქვესკნელს. ქართველთა ცნობიერებაში ხის სიმბოლიკას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა, ეთნოგრაფიული მონაცემები ადასტურებენ, რომ საქართველოში გავრცელებული იყო წესჩვეულება, რომლის მიხედვითაც ახალშობილის სახელზე რგაუნდნენ ხეს, ხოლო გარდაცვალებისას კრიდნენ (მ. ბერიშვილი, ზ. სხირტლაძე, 1984, გვ. 140).

წმინდა ხეთა შორის საქართველოში ყველაზე მეტად გავრცელებული იყო მუხის, ცაცხვის და ალვის ხის თაყვანისცემა, რომლებზეც უამრავ შესაწირავს ჰკიდებდნენ. ჩვენი წინაპრების წარმოდგენით, ხე ცოცხალი არსება იყო. მას თავისი საკუთარი სული გააჩნდა. შემდგომში ხე წმინდა არსებების, ღვთაებების სამყოფელი გახდა (ვ. ბარდაველიძე, 1957, გვ.55).

საქართველოს მხარეებში: ხევსურეთში, ფშავში, თუშეთსა და მთელ რიგ სოფლებში, სადაც ეკლესია არ არის აშენებული წმინდა ხეების თაყვანისცემა დღემდე შემორჩენილი (ს. მაკალათია, 1934, გვ.28).

მართალია, ფიგურა სქემატური და მოუხეშავია, მაგრამ შესრულების თავისუფალი მანერა ერთგვარ მიმზიდველობასაც ანიჭებს.

ფორმათა ექსპრესიულობისა და თავისუფლების მიუხედავად, ფიგურა აბსტრაქტულ შთაბეჭდილებას არ ტოვებს, იგი ნაყოფიერების აქტში მნიშვნელოვანი გახდა, რადგან “დაგროვილი ემპირიული ცოდნით

გამანაყოფიერებლის გარეშე განაყოფიერება შეუძლებელია” (ტ. ჩუბინაშვილი, 1978, გვ. 14).

ქანდაკება ახლოს დგას ყაზბეგის განძში შემავალ პირველი ჯგუფის ქანდაკებებთან (ლ. წითლანიძე, 1976, გვ. 33). ისინი პირისახის გადმოცემის მანერით, ითიფალობით, ხელების მდგომარეობით, მხრებითა და წელის მოყვანილობით ერთმანეთს წააგავს.

გარდა ზემოაღნიშნული ქანდაკებებისა, ფერსათის სტატუეტის ანალოგიური არის გურჯაანის რაიონის სოფ. მელაანის მახლობლად აღმოჩენილი ანთროპომორფული ფიგურები (კ. ფიცხელაური, 1973, გვ. 157) და კაჭრეთთან ნაპოვნი ქანდაკება (გ. ჯავახიშვილი, 1974, გვ. 55).

სტილისტური მონაცემებითა და პარალელური ძეგლებით ფერსათის ქანდაკება, ჩვენი აზრით, უნდა დათარიღდეს ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებით.

საკითხი იმის შესახებ, თუ საიდან და როგორ წარმოიშვა ფალოსის კულტი, მეცნიერთა შორის აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს. გერმანელი მეცნიერის ე. შანის აზრით, ფალოსის გაღმერთება და თაყვანისცემა გამომდინარეობს ადამიანის იმ პრიმიტიული რწმენიდან, როდესაც მან უკვე იცოდა სქესობრივი ასოს, როგორც გამანაყოფიერებელი ძალის მნიშვნელობა და დედამიწა წარმოდგენილი ჰქონდა, როგორც დედა — ღვთაების სქესობრივი ორგანო, სახნისი კი, როგორც მამაკაცის ასო (ფალოსი) (ე. ტაილორი, 1989, გვ. 79); მაგრამ მკვლევართა უმრავლესობა ფალოსის კულტს ანიმისტურ რწმენას უკავშირებს, როდესაც პირველყოფილ ადამიანს მთელი ბუნება გასულიერებულად ჰქონდა წარმოდგენილი და თავისი სხეულის ყოველ ნაწილში ის ცალკე სულის არსებობას გრძნობდა. მითუმეტეს, რომ მან იცოდა სასქესო ასოს გამანაყოფიერებელი ძალა, მისი იმპულსური მოქმედებანი (მ. კოსვენი, 1971, გვ. 69). მეცნიერთა აზრით, სწორედ ამგვარი შეგრძნებიდან უნდა წარმოშობილიყო სასქესო ასოს გაღმერთება. ადამიანის სქესობრივი ასოს გაღმერთება შემდეგ გადატანილი იქნა ცხოველებზე და მცენარეებზეც, რომელთა განაყოფიერებისა და გამრავლების პროცესი ადამიანისაგან თითქოს არაფრით არ განსხვავდება, ამიტომ ფალოსის მისტერიები იმართებოდა ზაფხულზე, როდესაც ბუნება იღვიძებდა და ნაყოფიერდებოდა. აგრეთვე შემოდგომაზეც, როცა დამწიფებული ნაყოფი იკრიფებოდა და საზამთრო პურეული ითესებოდა.

ფალოსის მისტერიებთან უნდა იყოს დაკავშირებული ქუთაისის მუზეუმის არქეოლოგიის ფონდში დაცული ითიფალური ქანდაკებები ანტროპომორფული და ზოომორფული გამოსახულებებით, რომელთათვის დამახასიათებელია მოძრავი პოზა, მკაფიოდ გამოსახული ითიფალობა და რომელიმე ცხოველის ატრიბუტი (სურ. 3.).

ფალიური კულტის კლასიკურ ქვეყანას საბერძნეთი წარმოადგენდა, ფალოსი თავდაპირველად ფეტიში იყო და შემდგომში თანდათან გადაიქცა იმ ღვთაებათა ატრიბუტად, რომელიც ბუნების წარმომშობ ძალებს განასახიერებდნენ.

ძველ საბერძნეთში და რომში ფალოსს თილისმის ძალას აძლევდნენ და ავთვალის წინააღმდეგ იყენებდნენ. კლასიკური ხანის საბერძნეთში ფალოსი გამოსახავდა ღმერთების დიონისეს, ჰერმესის, პრიამოსისა და აფროდიტეს სიმბოლოს (დ. ტომპსონი, 1958, გვ. 225). დიონისეს მისტერიებში, რომელიც შემოდგომაზე ყურძნის კრფისას და ყოველ გაზაფხულზე იმართებოდა, უმთავრეს

როლს ფალოსის ქანდაკება თამაშობდა, რომელსაც წითელი ტყავისაგან აკეთებდნენ და ჯოხზე წამოკმულს შუა პროცესში ატარებდნენ. მისტერიებში მონაწილეებს ყელზე და გვერდებზე ეკიდათ პატარა ფალოსები. ფალოსს სოფელ-სოფელ ატარებდნენ, რათა ნათესი ავი სულეებისაგან დაეცვათ. ქორწილში პატარადას ფალოსზე სვამდნენ, ვითომ ამით ის თავის უმანკოებას სწირავდა. გარდა ამისა, არსებობდა ფალოსის ღვთაების სადიდებელი სიმღერები და სათამაშოები (ჯ. რუხაძე, 1982, გვ. 37, 38). თანამედროვე კულტურულ ერთა შორის ფალოსის კულტი დღემდე იაპონიაშია დაცული და მიუხედავად მთავრობის განკარგულებისა მისი აკრძალვის შესახებ, იაპონიის მდაბიო ხალხი მას დღესაც თაყვანს სცემს. ისინი აკეთებენ სხვადასხვა სახის ფალოსებს, უმეტესად წამოზიდული კლდეების და გრძელი ნახევარკუნძულების განსახიერებით.

იაპონიაში ფალოსს სხვადასხვა ზომისას და სხვადასხვა ნივთიერებისგან ამზადებენ და თან ატარებენ, როგორც თილისმას. მათი რწმენით ფალოსი და კტიისი ადამიანს ჰკურნავს სასქესო ორგანოს ტკივილებისგან და ორსულს მშობიარობას უმსუბუქებს (ლ. შტერიბერგი, 1936, გვ. 30).

ფალოსის კულტი გავრცელებულია ინდოეთშიც. ბუდიზმი მისდამი რწმენითაა გაჟღენთილი, რაც აშკარად არის გამოხატული ინდოელების ღვთაებათა ეროტიულ მხატვრობა-ქანდაკებაში. აღსანიშნავია, რომ ინდოეთის ერთ-ერთი ტაძრის (“შავი პოგოდა”) ფასადზე მოცემულია მოძღვრება სიყვარულის ხელოვნების შესახებ, რომელიც შექმნილია II საუკუნეში ქრისტეს დაბადებამდე და სადიდებელ ჰიმნს უძღვნის ფალოსსა და კტიისს, როგორც ნაყოფიერებისა და სიცოცხლის მომნიჭებელ ღვთაებას, მაგრამ ფალოსი განსაკუთრებით დაკავშირებული იყო ინდურ ღვთაება “შივასთან”, როგორც ჩასახვის და აღორძინების ღვთაებასთან, რომლის სიმბოლოდაც ის იქცა (ნ. წულუკიძე, 2014, გვ. 97).

ფალოსის მისტერიებს დიდი ადგილი აქვს დათმობილი ქართული წარმართული მითოლოგიის წიაღიდან მომდინარე ბერიკაობა-ყვენობის დღესასწაულში, რომელიც ადრიან გაზაფხულზე იმართებოდა, ყველიერის კვირაში. ამ დღესასწაულის მთავარი მოქმედი პირის ბერიკას, თუ ყვენის, ერთ-ერთ რიტუალურ საგანს წარმოადგენდა წითლად შეღებილი ფალოსი — “კონკილა”, რომელიც მას წელზე ჰქონდა შემორტყმული.

ყვენი ახალდაქორწინებულთა ოჯახის პატრონს დღესასწაულს მიულოცავდა, კარგ მოსავალს უსურვებდა, თავის საბრძანებელზე დაჯდებოდა და ფალოსით მიწას შეეხებოდა. ამავე დღესასწაულზე ყვენი ფალოსს მარილს მოაყრიდა, ღვინოს დაასხამდა, დალოცავდა, მოიხსნიდა, წყალში ჩააგდებდა და იტყოდა: “წადი, გამრავლდი ქვეყანაზე კარგი მოსავალი მოიყვანეო” (ჯ. რუხაძე, 1966, გვ. 12). ასეთი მოქმედება ყვენისა, თუ ბერიკასი მიმანიშნებელია იმაზე, რომ ფალოსი ნაყოფიერების ღვთაების სიმბოლოს წარმოადგენდა, რომელიც ოჯახის დოვლათიანობას მფარველობდა.

ფალოსის კულტს დიდი ადგილი ჰქონდა დათმობილი სვანეთში არსებულ სახალხო წესებსა და რიტუალებში, რომლებიც “პარიკელას”, “ადრეკილას”, “საქმისაის” და “მელია ტელეფაის” სახელწოდებითაა ცნობილი. აღნიშნული დღესასწაულები ადრიან გაზაფხულზე იმართებოდა. სოფელ ჟაბეშში თოვლისაგან “მურყვამს” ანუ კომესს ააგებდნენ, რომელსაც შუაში მარალ ხეის ჩაატანდნენ. ამ

ხის წვერზე ძველ კალათს ან საცერს ჩამოაცვამდნენ, ორ ხის ხმალს და ამას გარდა ხისგან გამოთლილ ფალოსს ჩამოკიდებდნენ. კალათა ან საცერის ძირი სვანთა რწმენით ნაყოფიერების სიმბოლოს წარმოადგენდა. ყმაწვილები თავიანთი წრიდან ორ მეთაურს ირჩევდნენ, რომელთაგან ერთს “ყაინი” ეწოდებოდა, მეორეს კიდევ “საქმისაი”. “ყაინსა” და “საქმისაის” შორის იმართებოდა ჭიდაობა. ჭიდაობის დამთავრების შემდეგ — ცეკვა და ფერხული სიმღერით. მზის ჩასვლისას კოშკს ანგრევდნენ და ხეზედ ჩამოცმულ საგნებს იტაცებდნენ. კოშკის დაშლისას საითაც ხე გადაიხრებოდა იმ მიმართულებით მდებარე სოფლისთვის კარგი მოსავალი იყო მოსალოდნელი (ივ. ჯავახიშვილი, 1979, გვ. 105).

ნაყოფიერების ღვთაების თაყვანისცემაზე მიუთითებს ფალოსის მარმარილოს სვეტი, რომელიც მუზეუმშია დაცული და შემთხვევით აღმოჩენილია ქუთაისის მახლობლად, სადგურ ბროწეულასთან, წინარეანტიკური ხანის ფენაში, მიწის ზედაპირიდან — 1,5 მ-ის სიღრმეზე (სურ. 4) (მისი სიმაღლეა — 2,35 მ. უდიდესი დმ — 0,95 მ., უმცირესი დმ — 0,70 მ.). მას უშვილო ქალები და რძედაკარგული დედები წყალობას შესთხოვდნენ. ეთნოგრაფიული მონაცემებით, დამტკიცებულია, რომ ასევე ხდებოდა გასათხოვარი ქალების გამოლოცვა გარკვეული წესისა და შესაწირის საშუალებით (ნ. ურუშაძე, 1982, გვ.18).

ასეთივე ფორმის საკულტო ქვები დაცულია სოფ. არახლოს წმ. გიორგის ეკლესიაში, მთიულეთში, სოფ. საირხე (ჭ. ნადირაძე, 1990, გვ.102) და ბევრ სხვა ადგილზე.

ნაყოფიერების საკულტო ქვების ასეთი სიმრავლე ადასტურებს ფალოსის და კტიისის თაყვანისცემას, რომელიც ქართულ წარმართულ ხალხურ დღესასწაულებში არის შემონახული: ისე, როგორც ფალოსს, ასევე კტიისსაც თაყვანს სცემდნენ და მას დიდი ადგილი ეჭირა, როგორც ადრეული ხანის, ასევე ძველი აღმოსავლეთის ცივილიზებული სამყაროს აგრარულ მისტიკებში.

კტიისის კულტი გავრცელებული იყო რასობრივად განსხვავებულ და ტერიტორიულად სრულიად მოწყვეტილ ხალხებს შორის.

საქართველოს ტერიტორიაზე ენეოლითის ხანაში გარკვევით იკვეთება ნაყოფიერებისა და სიცოცხლის მფარველი ღვთაების “დიდი დედის” კულტი. რომლის იკონოგრაფია ქალის მცირე ზომის ქანდაკებებით არის წარმოდგენილი.

ქალის ტერაკოტული ფიგურები დაკავშირებულია სიცოცხლისა და ნაყოფიერების კულტთან და “დიდი დედის” ბუნების მფარველ ძალას განასახიერებს (ბ. კუფტინი, 1941, გვ. 131). შეიძლება ითქვას, რომ უძველესი ხელოვნების ნიმუშები სწორედ ქალის ფიგურებია. ეს ფიგურები უკვე ზედა პალეოლითიდან გვხვდება და მათ მკვეთრად გამოკვეთილი აქვთ ქალის ნაყოფიერებასთან დაკავშირებული ორგანოები.

ქვისა და ძვლის დამუშავების ტექნიკის შემდგომი სრულყოფა, რომელსაც თან სდევდა ადამიანის გონებრივი განვითარება და ბუნების ძალების უფრო ღრმად შემეცნება, იწვევდა “დიდი დედის” კულტის შემდგომ განვითარებას. “დიდი დედა” ოჯახის კეთილდღეობის მფარველიდან ნელ-ნელა ნაყოფიერების ქალღვთაებად იქცა და მოხდა ამ კულტის უფრო მეტად განზოგადება.

“დიდი დედის” კულტი განვითარების კულმინაციურ წერტილს აღწევს წარმოებით მეურნეობაზე გადასვლის პერიოდში, როდესაც ნაყოფიერება უფრო მეტად არის დამოკიდებული ბუნებაზე, ვიდრე ადამიანის ცდაზე (ი. კიკვიძე, 1976, გვ. 53).

თავდაპირველად “დიდი დედა”, “ღმერთების დედა” სხვადასხვა სახელით გვხვდება, ხოლო უფრო გვიან მისი კულტი გაფორმდა, როგორც ქალღმერთი “კიბელას” თაყვანისცემა. კიბელას, რომელიც მარადმოქმედ, სიცოცხლის მომნიჭებელ ბუნების ძალას განასახიერებს, უძველესი დროიდან თაყვანს სცემდნენ მცირე აზიაში. ამ კულტის სამშობლოდ მიჩნეულია ფრიგია, საიდანაც ის გავრცელდა ლიდიის, ლაკონიის, ბითონიის, კაპადოკიისა და მცირე აზიის სხვა ქვეყნებში (ე. ანტონოვა, 1977, გვ. 67).

ნაყოფიერების მღვდრობითი სქესის ღვთაებას უშემერები უწოდებდნენ ნინას, ნანას, (ნინნი, ინინა); იბერიაში აინინასა და დანანას სახელით მოიხსენიებენ და მათი კერპები, ქართული წერილობითი წყაროების მიხედვით მცხეთაში ან მის შემოგარენში იყო აღმართული (ქართლის ცხოვრება, 1975, გვ. 55). ასურეთსა და ბაბილონში მას თაყვანს სცემდნენ იშთარის სახელით და სხვ. ნაყოფიერების ქალღმერთი ითვლებოდა ყველა გარეული ცხოველის, ნადირობისა და მონადირეობის მფარველად. ხშირად, განსაკუთრებით ხეთების ხელოვნებაში, იგი წარმოდგენილია ლომებზე ამხედრებული. მისი კულტი ფართოდ იყო გავრცელებული მცირე აზიაში და შავი ზღვის ჩრდილოეთ სანაპიროზე (ნ. კეჭელმაძე, 1961, გვ. 34, 35).

“ღმერთების დედის”, ანუ “დიდი დედის” კულტი ფართოდ ყოფილა გავრცელებული საქართველოშიც, როგორც ვ. ბარდაველიძე აღნიშნავს “დიდი დედის” თაყვანისცემა ქართველ ტომებში ჯერ კიდევ გვაროვნული წყობილების რღვევის ხანას განეკუთვნება (ვ. ბარდაველიძე, 1957, გვ. 61).

“ღმერთების დიდი დედა”, რომელიც ქართულ საწესჩვეულებო სიმღერებში ნანად იწოდებოდა, წარმოადგენდა ნაყოფიერების, ბუნების გამაცოცხლებელ და სიყვარულის ღვთაებას, მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ცხოველურ სამყაროსთან, მცენარეებსა და სინოტივესთან.

ქუთაისის მუზეუმში დაცულია ქანდაკება (სურ. 5.), რომელიც წარმოადგენს მშვიდ პოზაში მჯდომარე ქალის მცირე ზომის სტატუეტკას, სიმაღლე 5 სმ., ორივე ფეხი მოტეხილი აქვს. მოუხეშავად არის გამოძერწილი და ყალიბში ჩასხმული.

ფიგურა ტლანქადაა მოდელირებული, სახის ნაკვეთები და ყელი მიღებულია საკმაოდ დაუდევრად. აქვს სქემატურად გადმოცემული დიდი ზომის ყურები, ცხვირი და სვალები. ამის გამო, პირისანის გამოსახულებაში დარღვეულია ჰარმონიულობა და ქანდაკება გროტესკულ იერს იძენს, რაც მის მაგიურ დანიშნულებაზე მიუთითებს (ვ. ბარდაველიძე, 1957, გვ. 61).

ფიგურის უკანა მხარეს (სურ. 6), კეფაზე შეკრული ნაწნავი წელამდე ეშვება. ტორსი სწორია და თავისუფლად გადადის ქვედა ნაწილში, რაც ჯდომის პოზას უფრო მეტ ბუნებრიობას ანიჭებს. მეკრდი ოდნავ შეიმჩნევა. მკლავები იდაყვიში მოხრილია და გულ-მეკრდისკენაა მიმართული. მარცხენა ხელის მტევანი მოტეხილი აქვს, ხოლო მარჯვენა — წვერწამახული და მთლიანობაშია წარმოდგენილი. ხელის მტევანი თითქმის ყელთანაა მიბჯენილი. ფიგურის ხედვის ძირითადი წერტილი ფრონტალურია.

ქალის ხელების მეკრდთან მიტანა ვედრების გამომხატველ შინაარსს უნდა წარმოადგენდეს და აღნიშნული ქანდაკება დაკავშირებული უნდა იყოს წინამორბედ აღმოსავლურ ღმერთებთან, რომლებიც ითვლებიან ნაყოფიერების წარმართულ ღვთაებებად (მ. ზინდსჰელი, 1984, გვ. 140).

ფიგურა შესრულების მანერით პრიმიტიულია. ოსტატი სრულყოფილად ვერ ფლობს ქანდაკების გამოკვეთის ხელოვნებას და მისი ყურადღება ძირითადად შინაარსსა და იდეაზეა გადატანილი. როგორც ჩანს, ფიგურის შემქმნელისათვის, მთავარი იყო სხეულის ცალკეული ტრადიციული ელემენტი გამოესახა, რის გამოც ქანდაკება ნატურალურის ნაცვლად სქემატური ხდება.

ქანდაკება ბრინჯაოსგანაა ჩამოსხმული, მუზეუმში შემოსულია სოფელ გორისას (საჩხერის რ.) წმინდა გიორგის ეკლესიიდან 1926 წ.

საქართველოში, ძველი ჩვეულების მიხედვით, მორწმუნე ადამიანი, რასაც კარგ, უჩვეულო ნივთს შემთხვევით იპოვიდა, ყველაფერს სოფლის ხატს, ეკლესიას სწირავდა და ნივთის გატანა დიდ მკრეხელობად ითვლებოდა. აქედან გამომდინარე, უნდა ვიფიქროთ, რომ გორისას ქანდაკება მიწის სამუშაოების დროსაა აღმოჩენილი, მით უმეტეს არქეოლოგიური გათხრების შედეგად საჩხერის რაიონში მრავლადაა აღმოჩენილი წინარე და ადრეანტიკური ხანის მატერიალური მასალა (გ. ნადირაძე, 1990, გვ. 8-22).

ასეთი ტიპის ქანდაკებანი საქართველოს ტერიტორიაზე მრავლად გვხვდება. გურჯაანის რაიონის სოფელ მელაანის სამხრეთით, შვიდიოდე კილომეტრის მანძილზე, “შავხის გორის” ძირში ძველ სამლოცველო “მელი-ღელე I”-ის ქვედა კულტურულ ფენაში სხვადასხვა მატერიალურ ნივთებთან ერთად მოპოვებული იქნა ბრინჯაოს შიშველი ქალის შვიდი ქანდაკება (კ. ფიცხელაური, 1973, გვ. 112, 113, ტ. IV, XI). ყველა ისინი ნაყოფიერების სიმბოლოებადაა მიჩნეული, რომელთა მონაწილეობით საწესო წეს-ჩვეულებები “მელი-ღელე”-ს სამლოცველოზე ღმერთების დიდი დედის საპატივცემულოდ სრულდებოდა.

ყველა ეს ქანდაკება, აგრეთვე საირმესა და ბალანთაში ნაპოვნი ბრინჯაოს მღვდრობითი ფიგურები, ძვ.წ. IX-VII საუკუნითაა დათარიღებული (გ. ჯავახიშვილი, 1984, გვ. 54, 55, ტ. XI, XII. სურ. 28, 29). ისინი პოზით, პროპორციულობით, ძერწვის მანერით ახლოს დგანან სოფ. გორისას ქანდაკებასთან. ამდენად, შესაძლებელია ამ უკანასკნელის იმავე ეპოქით დათარიღება.

გორისას ფიგურის შესრულების მანერა გვაფიქრებინებს, რომ იგი განკუთვნილი არ უნდა ყოფილიყო რომელიმე დიდი თემისა თუ ტომისათვის. ქანდაკება რომელიმე კონკრეტული ოჯახის ნაყოფიერების მფარველ ღვთაებად უნდა მივიჩნიოთ. ეს არის ქალი, რომელზედაც დამოკიდებულია ოჯახის მოდგმის გაგრძელება (დ. ბერძენიშვილი, 1985, გვ. 64).

განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს და საქართველოში “ღმერთების დიდი დედის” კულტის გავრცელებაზე მიუთითებს ქუთაისის მუზეუმის ექსპოზიციაში წარმოდგენილი ქალის ბრინჯაოს ითიფალური ქანდაკება (სურ.7), რომელიც 1982 წ. მიკვლეული იქნა სოფ. გეგუთში (წყალტუბოს რ.) (დ. ბერძენიშვილი, 1985, გვ. 64).

ქანდაკების (სიმაღლე-11,5 სმ.) მსუბუქად გამოყვანილ წელზე შეიმჩნევა ოდნავ ამობურცული ჭიბი და მკერდი; ყელმოდერებული თავი კობტად ადგას ტორსს; სახე კარგად არის მოდელირებული. მიუხედავად იმისა, რომ თვალები ოდნავ შეიმჩნევა, ძალიან ნაზადაა გამოსახული და მზერა უსასრულობისკენაა მიმართული; აქვს სწორი ცხვირი, პატარა პირი და მრგვალი ყურები. სახის ნაკვეთები დახვეწილადაა გადმოკეცილი. ახურავს თავსაბურღი და უკანა მხარეს ომა კეფასთან აქვს შეკრული.

ბიუსტის ნაწილთა მონაცვლეობა ქმნის რიტმს, რომელიც გაძლიერებულია გაშლილი მარჯვენა ხელის მოქმედებით (მარცხენა ხელი და მარჯვენა ხელის მტევანი ჩამოტეხილია), ასეთი მდგომარეობა დიდი ემოციური ძალით გამოირჩევა და შინაგანი დინამიკის შთაბეჭდილების გამომსახველია.

პროპორციულობა და ფორმის პლასტიკურობის გარკვეული კომპაქტურობა დაცულია სხეულის ზედა და ქვედა ნაწილებს შორის. საჯდომი, ფეხი, ოდნავ მოხრილი მუხლი ფიგურის საერთო ანსაბლში არის ჩამჯდარი და ურთიერთშეხამებულია. ერთადერთი, რაც სხეულის პროპორციულობას არღვევს, საკმაოდ დიდი მარჯვენა ფეხის ტერფია (მარცხენა ფეხის ტერფი მოტეხილია).

სხეულის ფორმები თავისუფლად არის გაშლილი სივრცეში, ფიგურას ახასიათებს ფორმათა სიმრგვალე, გამოირჩევა დიდი ემოციური ძალით, დახვეწილობით და მაღალი პლასტიკური ღირსებით.

ფიგურის შინაგანი ენერჯიის გადმოცემის დროს გამოხატულია მისი არსი — ბუნების ნაყოფიერება და ცხოვრების მარადიულობა.

მართალია, სტატუეტკის ზედაპირი ზედმეტად ფოროვანია და მდარეხარისხოვანი ბრინჯაოსგანაა დამზადებული, მაგრამ მისი ოსტატი მაინც ჩანს ნამდვილი ხელოვანი, რომელსაც საკუთარი მხატვრული ხედეა, დახვეწილი გემოვნება და აზროვნება გააჩნია და ბრწყინვალედ ფლობს ქანდაკების დამზადების ხელოვნებას, აშკარად ჩანს შესრულების ოსტატობა და ცოცხალი ნატურის შეგრძნება.

ქალის ფიგურა გეგუთიდან სტილისტურად ახლოს დგას გორის რაიონის ბრინჯაოს ანთროპომორფულ ქანდაკებასთან (გ. ჯავახიშვილი, 1980, გვ. 54).

ჩვენი აზრით, გეგუთში მოპოვებული ქანდაკება მიეკუთვნება გვიანი ბრინჯაოს და ადრეული რკინის ხანის უკანასკნელ ეტაპს; იგი დამზადებული უნდა იყოს ძვ. წ. VII-VI საუკუნეებში.

განხილულ ქანდაკებებს მეტ-ნაკლებად ეტყობა ოსტატთა შესრულების სტილი ინდივიდუალური მანერა პლასტიკურ ფორმათა გამომსახველობა და შინაგანი ხაზობრივი რიტმი.

ჩვენ მიერ განხილული ქანდაკებები გვიანი ბრინჯაოს და ადრეული რკინის ხანის ძეგლებია. ეს არის ეპოქა, როდესაც საქართველოს ტერიტორიაზე იწყება პირველყოფილი თემური წყობილების რღვევა, ვითარდება ხელოსნობა, ვაჭრობა, უფრო ინტენსიური ხდება მიწათმოქმედება. განვითარების მაღალ დონეს აღწევს კერამიკული წარმოება, რომელიც უკვე ფართოდ იყენებს სწრაფმბრუნავ მორგს.

სამარხებში მრავლად გვხვდება ნაირსახოვანი ბრინჯაოს სამკაული. ძვ. წ. XIV ს. -დან ჩნდება რკინისაგან დამზადებული იარაღი და განსაკუთრებით ფართო მასშტაბებს აღწევს ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებში, რასაც თვალსაჩინოდ მოწმობს ნამოსახლარებსა და სამაროვნებზე მრავლად აღმოჩენილი მრავალფეროვანი რკინის სამეურნეო და საომარი იარაღები. არსებობდა ბრინჯაოს ორნამენტირებული სარტყლების დამზადების ადგილობრივი ცენტრები, რომლებიც “კავკასიური ცხოველური სტილის” სახელითაა ცნობილი. ჩამოყალიბდა რელიგიური მსოფლმხედველობა. მზადდება პროცესი ადრეული კლასობრივი სახელმწიფოს შექმნისათვის. ყოველივე ამის საფუძველზე, ჩამოყალიბებას იწყებს ღვთაებათა სტელატურული გამოსახულებანი. ქანდაკების განვითარება



ორგანულადაა დაკავშირებული კოლხურ ცულებთან, მხატვრულ კერამიკასა და, განსაკუთრებით, ბრინჯაოს გრავირებულ სარტყელებთან (შ. ზიდაშელი, 1982), სადაც აშკარაა ბრინჯაოს პლასტიკის მაღალი დონე და რომლებზედაც გვხვდება გრავირებული მითოლოგიური სიუჟეტები, რომელიც ქართულ ფოლკლორსა და და ზღაპრებშია შემონახული.

### დამოწმებული ლიტერატურა

- შ. ამირანაშვილი, 1971 — შ. ამირანაშვილი, ქართული ხელოვნების ისტორია, თბ., 1971.
- ე. ანტონოვა, 1977 — Е. Антонова, Антропоморфная скульптура древних земледельцев Передней и Средней Азии, Мос., 1977.
- ვ. ბარდაველიძე, 1957 — В. Бардавелидзе, Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство, Тб., 1957.
- მ. ბერიშვილი, ზ. სხირტლაძე, 1984 — მ. ბერიშვილი, ზ. სხირტლაძე, თრიალეთის ვერცხლის თასის სიუჟეტურ გამოსახულებათა გაგებისათვის, კახეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის შრომები, VI თბ., 1984.
- დ. ბერძენიშვილი, 1985 — დ. ბერძენიშვილი, სამი ანტროპომორფული ქანდაკება ქუთაისის მუზეუმიდან, ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიული მუზეუმის შრომები, V ქუთ., 1985.
- მ. ივაშჩენკო, 1941 — М. Ивашенко, Материалы к изучению культуры Колхов, Грузинских племен, მასალები, საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. II, თბ., 1941.
- ო. კიკვიძე, 1976 — о. კიკვიძე, მიწათმოქმედება და სამიწათმოქმედო კულტი ძველ საქართველოში, თბ., 1976.
- მ. კოსვენი, 1971 — მ. კოსვენი, პირველყოფილი კულტურის ისტორიის ნარკვევები, თბ., 1971.
- ნ. კეჭელაძე, 1961 — ნ. კეჭელაძე, ფლავიუს არიანე, "მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო" თბ., 1961.
- ბ. კუფტინი, 1941 — Б. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети Тб., 1941.
- ს. მაკალათია, 1926 — ს. მაკალათია, ფალოსის კულტი საქართველოში, მიმოხილველი, თბ., 1926.
- ს. მაკალათია, 1934 — ს. მაკალათია, ხევსურეთი თბ., 1934.
- ჯ. ნადირაძე, 1990 — ჯ. ნადირაძე, საირხე საქართველოს უძველესი ქალაქი, წიგ., I თბ., 1990.
- ჯ. რუხაძე, 1966 — ჯ. რუხაძე, ქართული ხალხური დღესასწაული, თბ., 1966.
- ჯ. რუხაძე, 1982 — ჯ. რუხაძე, ვანის დღიურის ფურცლები, თბ., 1982.
- ე. ტაილორი, 1989 — Э. Тайлор, Первобытная культура, Мос., 1989.
- დ. ტომპსონი, 1958 — Д. Томпсон, Исследования по истории древнегреческого общества, Мос., 1958.
- ნ. ურუშაძე, 1988 — Н. Урушадзе, Древнегрузинское пластическое искусство, Тб., 1988.

- კ. ფიცხელაური, 1973 — კ. ფიცხელაური, აღმოსავლეთ საქართველოს ტომთა ისტორიის ძირითადი პრობლემები (ძვ. წ. XV-VII სს.) თბ., 1973.
- ქართლის ცხოვრება, 1975 — ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I თბ., 1975.
- ლ. შტერიბერგი, 1936 — Л. Штериберг, Первобитная религия, Лен., 1936.
- ტ. ჩუბინაშვილი, 1978 — ტ. ჩუბინაშვილი, ერთი დათარიღების ცდა ნაყოფიერების კულტის ისტორიიდან, საქართველოს არქეოლოგიის საკითხები, I, თბ., 1978.
- ლ. წითლანიძე, 1976 — ლ. წითლანიძე, ხევის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1978.
- ნ. წულუკიძე, 2014 — ნ. წულუკიძე, ქართული მითოსის ინდური ფესვები, თბ., 2014.
- მ. ხიდაშელი, 1982 — მ. ხიდაშელი, ცენტრალური ამიერკავკასიის გრაფიკული ხელოვნება ადრეული რკინის ხანაში, თბ., 1982.
- მ. ხიდაშელი, 1984 — М. Хидашели, Антропоморфные божества ранеземледельческих племен южного кавказа, კავკასიურ-აღმოსავლური კრებული, თბ., 1984.
- გ. ჯავახიშვილი, 1980 — გ. ჯავახიშვილი, ოთხი ანთროპომორფული ფიგურა, კრებული "ძეგლის მეგობარი", №54, თბ., 1980.
- გ. ჯავახიშვილი, 1984 — გ. ჯავახიშვილი, ანთროპომორფული პლასტიკა წარმართული ხანის საქართველოში, თბ., 1984.
- ივ. ჯავახიშვილი, 1979 — ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, თბ., 1979.

**DAVID BERDZENISHVILI****PAGAN GODDESSES OF FERTILITY STATUES FROM  
KUTAISI MUSEUM**

From the ancient Stone Age to the early medieval centuries Georgians like other peoples of the world had heathen beliefs based on polytheism. From the pantheon of the pagan divinities most commonly found in the ancient world was the deity of fertility symbols of which were male or female genitals (phallus or kteis).

At the certain stage of their development people in the world had double relation with the deities of fertilities; either female or male origin was considered the source of life of a human-being and the Nature. A statue of the VIII-VII B.C. from Kutaisi is one of the examples (picture 1.2.).

Ithyphallic statues with anthropomorphic and zoomorphic expressions from the Kutaisi museum, characterized with dynamic poses, with clearly expressed ithyphallic and animal signs are apparently related to phallic mysteries (picture 3).

A marble pillar of phallus in the vicinity of the city of Kutaisi, near Brotseula railway station found by chance in the pre-Antic period earth layer, in about 1.5 meter (5 feet) depth and preserved in the museum indicates the worship to the deity of fertility. The height of the pillar is 2.35 meters (picture 4). Childless married women and woman with lactation problems implored the pillar the grace.

The cult of the “mother of gods” or “Great Mother” that in the Georgian songs of rites and lullaby texts is referred to as “Nana” represented the goddess of the reviver of the Nature, of fertility and love. It seems widespread in Georgia, which is attested by the Georgian and Greek sources, ethnographic data and statues some of which are preserved in the Kutaisi museum (picture 5, 7).

ილუსტრაციები



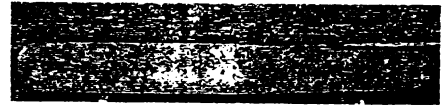
სურ.1



სურ.2



სურ.3



სურ.4



სურ.5



სურ.6



სურ.7